

כדי דיבור

ועד טוב
גבעת שמואל
קונטרס יג – אייר תשע"ח

'ועד טוב' הינה חבורת לומדים שנפגשת פעם בחודש ללבן סוגיא למדנית לאחר שעמלו עליה כל אחד בלימודו שלו ובמיפגש המשותף מתלבנים הדברים במלחמתה של תורה.

לימוד סוגיית "תוכ"ד דיבור כדיבור דמי" הינה מעין השלמה לדיון שבשני הקונטרסים הקודמים (באים כאחד, אי אפשר לצמצם) שאף הם עוסקים במשמעות של פרק זמן קצר. ולקמן ננסה לדון על משמעותו של הכלל ומקורו. ויש לציין את שיעורו המקיף בענין של הגרי"ז גוסטמן זצ"ל בקונטרסי שיעורים לנדרים, שיעור כ"ח.

בשם חבורת הלומדים
רפאל שטרן

חבורת לומדי סוגיא זו :

הרב יהושע גב
הרב דני הוכהאזור
הרב איתי ליפשיץ
הרב יצחק קראוס
הרב עופר שוורץ

תוכן העניינים:

עיקר הדין	- 4 -
שיעור הזמן של כדי דיבור	- 4 -
ביאור הלשון "תוכ"ד דיבור כדיבור דמי"	- 5 -
כדי דיבור – דוגמאות והעולה מהן בביאור הכלל תוכ"ד דיבור כדיבור דמי	- 6 -
מקור הדין (ומה היה לולי דין תוכ"ד דיבור) / תקנת חכמים	- 16 -
מקור הדין דאורייתא	- 20 -
מקור הדין – דעתו של אדם	- 20 -

עיקר הדין

א. גמ' נדרים דף פז. :

והילכתא, תוך כדי דבור כדבור דמי, חוץ ממגדף ועובד עבודת כוכבים ומקדש ומגרש¹.

הכלל תוך כדי דיבור כדיבור דמי², בא לידי שימוש בעניינים שונים, ולקמן נציין לחלק מהם (אות ה') ולאחר מכן ננסה לעמוד על יסודו של כלל זה ומה התחדש בו ומה היה הדין לולי היה מתחדש כלל זה (אות ח' ואילך). וכן האם מדובר בכלל שהינו דין תורה או שמדובר בתקנת חכמים שכוחה יפה אפילו להלכות של תורה.

שיעור הזמן של כדי דיבור

ב. משמעות מעשית הכלל של תוך כדי דיבור כדיבור דמי היא, שלמרות שיש הפרש זמן בין דיבור אחד למישנהו (או מעשה למעשה) אין הפרש הזמן מנתק בין הדברים וניתן (או צריך) לקשר ביניהם. ובגמ' בשבועות דף לב. מבואר משך הזמן:

¹ ובגמ' בב"ב דף קכט. - קל. הושמט דין המגרש. ולקמן לא נדון מדוע ב'חריגים' אלו לא חל הכלל תוך כדי דיבור כדיבור דמי. ועיין לקמן אות יג בדברי הר"ן. ועיין מנ"ח מצוה ד' אות ד' שדם בשיטת הראב"ד שאם ב"ד קידושו החודש אינם יכולים לחזור בהם אף תוך"ד

² בגמ' בב"ק עג. - עג: מחלוקת לגבי תקפותו של כלל זה: "רבנן סברי, תוך כדי דיבור לאו כדיבור דמי, ורבי יוסי סבר: תוך כדי דיבור כדיבור דמי". אולם מסקנת הסוגיא היא: "אמרי, תרי תוך כדי דיבור הוי, חד כדי שאילת תלמיד לרב, וחד כדי שאילת הרב לתלמיד, כי לית ליה לרבי יוסי כדי שאילת תלמיד לרב שלום עליך רבי ומורי, דנפיש, כדי שאילת הרב לתלמיד שלום עליך אית ליה".

א"ל רב אחא מדיפתי לרבינא, מכדי תוך כדי דיבור כמה הוי ? כדי שאילת תלמיד לרב (רש"י: שלום עליך רבי³).

(איכא דאמרי: כדי שאילת הרב לתלמיד⁴ (רש"י: שלום עליך)).

ביאור הלשון "תוך" דיבור כדיבור דמי

ג. בביאור המילולי של "תוך כדי דיבור כדיבור דמי" נראה להציע שתי אפשרויות:

- הפסקה קצרה המתרחשת בתוך כדי דיבור (באמצע דיבור) של אדם, אינה מהווה הפסק לדיבורו והכל (כדיבור דמי) - כדיבור אחד נחשב⁵. ומשך זמן ההפסקה הקצרה הוא הזמן בו נאמרות המלים "שלום עליך רבי". ומכאן ש"תוך כדי דיבור כדיבור דמי" הינו מטבע לשון מקוצר. והמשפט המלא הוא: הפסקה קצרה שמתרחשת "תוך כדי דיבור ארוך"⁶ אינה קוטעת את הדיבור והכל כ"דיבור" אחד "דמי"^{7,8}.

³ וכ"כ הרמב"ם בפרק ב' מהלכות שבועות הלכה י"ז. אמנם אם הרב הקדים שלום לתלמיד, על התלמיד להשיב: "שלום עליך רבי ומורי" (רמב"ם פרק ה' מהלכות ת"ת הלכה ה'). בקהלת יעקב תוספת דרבנן מערכת אות ת' סימן שי"ד ביאר (ע"פ שיטת ר"ת וכתב שאף ראשונים אחרים יסכימו עימו) שההנוסח המלא של התלמיד לרבו הינו "שלום עליך רבי ומורי" (וכמבואר בב"ק עג:). ואם יאמר נוסח זה במילואו באמצע דיבור אחר, הדבר יהווה הפסק בין תחילת דיבורו לבין הדיבור שלאחר "שלום עליך רבי ומורי" ולכן כדי שלא יהא הפסק על התלמיד לומר לרבו "שלום עליך רבי" ואז לחזור לדיבורו המקורי ואינו נחשב הפסק, עי"ש. ועיין הערה 2.

⁴ בהערה בצד הגליון נכתב לגבי האמור בסוגריים: "במכות ו. ליתא לכל זה...". ועיין גם נזיר כ: .

⁵ המילה "דמי" בתרגומה המילולי היא 'דומה'. אולם נראה שבהקשר שלפנינו פירושה "נחשב" וכמו "שפיר דמי" או "כמאן דאיתיה דמי".

⁶ באמצע דיבור.

⁷ רשב"ם ב"ב קכט: "כל שני דברים שאדם מוציא מפיו זה אחר זה בתוך כדי דיבור... כאילו אמר שני דברים יחד".

⁸ על פי הסבר זה ה"מילה" דיבור שבשני חלקי המשפט מתייחסת לדיבור ה"ארוך" המקיף את הדיבור הקצר שבאמצעו (והדיבור הקצר אינו מוזכר בביטוי תוך כדי דיבור דמי אלא רק הארוך).

- המילה "דיבור" שבתחילת המשפט והמילה דיבור שבסוף המשפט מתייחסות לשני דיבורים שונים. "כדי דיבור" היינו משך זמן הדיבור הקצר⁹, ואילו כ"דיבור דמי" הכוונה היא לדיבור הכולל שהחל לפני ההפסקה של הדיבור הקצר ונסתיים אחריו, ולפי זה הפירוש הוא: הפסקה ב"תוך" הדיבור בשיעור של "כדי דיבור" קצר אינה נחשבת הפסקה והכל "כדיבור דמי"¹⁰.

ד. כיון ש"תוך כדי דיבור" הינו מושג הלכתי. הרי שביטוי המעשי בהלכות שונות אינו דוקא באמצע דיבור אלא גם באמצע מעשה (עיין באות ה' לקמן) ופעמים הכוונה היא לשתיקה באמצע שני דברים. וכשם שאב הנזיקין "בור" אינו דוקא חפירה בקרקע במובן המילולי של המילה אלא מושג הלכתי שפירושו תקלה ברשות הרבים ולכן גם עצם בולט ברשות הרבים (שהוא היהפך של בור שהינו חפירה) הינו בכלל המושג ההלכתי בור), כך גם המושג תוכ"ד כדיבור דמי, אינו דוקא ביחס שבין שני דיבורים אלא הינו דין כללי.

כדי דיבור – דוגמאות והעולה מהן בביאור הכלל תוכ"ד דיבור כדיבור דמי

- ה. לקמן נציין לכמה דוגמאות שנאמר בהם דין תוכ"ד כדיבור¹¹ ולאחר מכן (אות ו') נדון במשותף לכולם:

⁹ ונראה להביא ראיה לכך, שמצאנו בכמה מקומות שנקטה הלשון "כדי דיבור" בפני עצמה, כגון רש"י בסנהדרין דף מ': "שאם שהה לאחר ההתראה יותר מכדי דיבור". וכן בלשון הגמ' בנדרים פז. "לאחר כדי דיבור" והכוונה היא לאחר משך זמן הדיבור הקצר. ובתוספתא במסכת נדרים: נדרים פ"ה הלכה (א) ג': "ושהא) ושהה כדי דיבור...". וא"כ ראיה ש"כדי דיבור" הינו הדיבור הקצר, ולא כאפשרות הראשונה שהוזכרה לעיל.

¹⁰ הקושי בהסבר זה שהמילה "דיבור" משמשת לשני דיבורים שונים.

¹¹ הדוגמאות הינם מדברי הש"ס והפוסקים. ובכוונה לא הקפדנו להביא דוקא מדברי הש"ס ולא מדברי הפוסקים שאין לפקפק בדברי הפוסקים שנקוט מטבע לשון זו אף במקומות שלא הוזכרו בש"ס, שהם לא היו נוקטים לשון זו אם לא היה לה מקום וכו' וד"ל ואכמ"ל.

1. הפסק בשתיקה בין ברכה לאכילה / מצוה:

אדם שבירך על מצוה ושתק שיעור של כדי דיבור מצטרף, יותר מכאן לא מצטרף, וכמבואר בב"י סימן ר"ו בשם שיבולי הלקט:

והמברך על המצוה לעשותה או על דבר לאכלו ולא עלתה בידו לפי שעה ונתעכב מעט ועלתה בידו לאחר מכאן צריך לחזור ולברך... ומסתברא דשיעור עיכוב זה כדי שאלת שלום תלמיד לרב (שבועות לב.) והיינו שלום עליך רבי ומארי דבהכי לא חשיב הפסקה ודוגמת זה אמרינן בירושלמי דהרואה (ה"ב) גבי ברקים היה יושב בבית הכסא אם יכול בתוך כדי דיבור לברך יצא ואם לאו לא יצא למדנו מכאן דתוך כדי דיבור לא חשיב הפסקה...

כלומר, לולי הכלל של תוכ"ד, היה מקום לומר שאפילו שיהיו קטן מאד מהווה הפסק, ובא הכלל של תוכ"ד ולימד שיהיו קצר כזה אינו נחשב שיהיו (ואמנם עיין אות ז' ואות ט' בהסבר שונה)¹². וכך גם נפסק בשו"ע באו"ח סימן ר"ו סעיף ג' לגבי הפסק בין ברכה לאכילה:

כל אלו הברכות צריך שלא יפסיק בין ברכה לאכילה. רמ"א: יותר מכדי דיבור.

המשנ"ב בס"ק י"ב מבאר שמדובר דוקא בהפסק של שתיקה, אבל דיבור

¹² ויש לעיין האם מי שמברך ברכה ומפסיק באמצע הברכה (שלא לצורך כוונה) בין מילה למילה יותר משיעור של כדי דיבור לא עלתה לו ברכה? וכאן הדיון הוא בין ברכה לאכילה או בין ברכה לקיום מצוה, אולם יש לעיין מה הדין בברכה עצמה או בין ברכה לברכה? ומצאנו שדנו בשיעור של שהה כדי לגמור את כולה (וגם אז יש המחלקי בין אונס לבין שיהיו מרצון – עיין או"ח ריש סימן ס"ה ומשנ"ב וביאור הלכה שם ובסימן ק"ד סעיף ה' ובמשנ"ב, ואכמ"ל ושם גם בשעת השו"ע שאפילו שהה לגמור כולה יצא). ויש לעיין באלו דברים השיהיו הוא כדי לגמור את כולה ובאלו כדי דיבור, הן בדיבור והן בשתיקה, ויתכן שיש דרגות שונות של לכתחילה, וצ"ע.

- הינו הפסק (ועיין לקמן מס' 2 בשיטת פאת שלחן החולק)¹³.

2. הפסק בדיבור בין ברכה לאכילה/מצוה :

תוכ"ד אינו מהווה הפסק אפילו בדיבור בין ברכה לקיום מצוה (ושלא כשיטת המשנ"ב הנ"ל) כתב נוקט פאת השלחן הלכות א"י פרק ג' אות י"ט חולק על דב :

השוחטים אצל ישמעאל... ולפי דת הישמעאלים אינם מכשירים לאכילתם עד שיאמר השוחט קודם השחיטה אללה וואכבר ביאורו קל כביר, ואין איסור בזה והם מקפידים שלא יאמר מלות הללו אלא סמוך לשחיטה מיד באופן שגם אינו יכול לברך ברכת השחיאה אחד מאירת דברים אלו. ... ולי נראה דאמירה זו לא הוי הפסק, דקיי"ל כדי שאילת תלמיד לרב לא הוי הפסק¹⁴.

3. הפסק בדיבור בברכות ק"ש מפני היראה והכבוד :

בשיעור של כדי דיבור יכול אדם להמשיך את דיבורו הקודם למרות שהפסק בדיבור אחר שאינו ממין הענין מפני היראה או הכבוד באמצע ברכות קריאת שמע ואומר "שלום" ואין הדבר נחשב הפסק וכפי שכתב

¹³ המשנ"ב בסימן ר"ו ס"ק י"ב כתב שבין ברכה לאכילה אין להפסיק בשתיקה יותר מכדי דיבור אבל אם דיבר: "אפילו מילה אחת הוי הפסק כל שהוא שלא לצורך הברכה... עוד יש חילוק בין שתיקה לדיבור, בדיבור הוא לעיכובא וצריך לחזור ולברך אלב בשתיקה הוא רק לכתחילה אבל דיעבר אפילו שהיה יותר מכדי דיבור אין צריך לחזור ולברך כל שלא הסיח דעתו בינתיים". והוסיף שם שבין ברכה לאכילה אין להפסיק אפילו מפני היראה והכבוד ואם הפסיק חוזר וגם לא יפסיק לעניית אמן וברכו.

¹⁴ עי"ש בבית ישראל ס"ק ל"ח שכתב שדבריו כנגד הפר"ח ביו"ד סימן י"ט ס"ק ו' שכתב שנחשב הפסק. ונראה שלשיטת הפר"ח מדובר בקפידא מיוחדת שבין ברכה לשחיטה (ויל"ע לפי"ז מדוע הגמ' שצינה לחריגים בהם לא נאמר דין תוכ"ד דיבור (גמ' נדרים דף פז. "והילכתא, תוך כדי דבור כדבור דמי, חוץ ממגדף, ועובד עבודת כוכבים, ומקדש, ומגרש") לא ציינה גם זאת.

הר"ן בב"ב קכט: בשם הראב"ד:

ובשם הראב"ד אמרו דכיון דלגבי ק"ש תוך כדי דיבור אינו הפסק
דהא קורא ק"ש שואל מפני היראה אף בכל דבר תקנו שלא יהא
הפסק¹⁵.

4. להמשיך דברי חבריו:

להמשיך את דברי חבריו וליצור חלות הלכתית בזכות אמירת חבריו,
וכגון בנזירות, כמבואר בנזיר דף כ: :

(משנה) מי שאמר הריני נזיר, ושמע חבריו ואמר ואני ואני - כולם
נזירים... (גמ'). יתיב ר"ל קמיה דר' יהודה נשיאה ויטיב וקאמר,
והוא, שהתפיסו כולן בתוך כדי דיבור.

5. צירוף לכת אחת של עדות:

צירוף כמה עדויות יחדיו, שאם תיפסל עדות של אחד העדים תיפסל
עדותם של כולם, כמבואר בגמ' במכות דף ו. :

אמר רבא: והוא שהעידו כולם בתוך כדי דיבור. אמר ליה רב אחא
מדפתי לרבינא, מכדי תוך כדי דיבור היכי דמי? כדי שאילת תלמיד
לרב, מאה טובא הוו. אמר ליה: כל חד וחד בתוך כדי דיבור של
חבריו.

¹⁵ ולקמן אות ט'.

6. תיקון טעות של אמירה לא נכונה על ידי דיבור מחודש ונכון:

תיקון טעות תוכ"ד דיבור כגון שטעה בספירת העומר ובירך אמר יום לא נכון ומיד בהפרש זמן של תוך כדי דיבור אמר את היום הנכון, נחשב שספר בברכה (שו"ע או"ח סימן תפ"ט ס"ק ל"ב). וכן מי שהיה לפניו שכר וטעה ובירך "ברוך... בורא פרי הגפן" ותוכ"ד דיבור תיקן עצמו ואמר "שהכל נהיה בדברו יצא" (שו"ע או"ח ר"ט סעיף ב ומשנ"ב ס"ק ר'), וכן בתפילת יו"ט שאמר "מקדש השבת" ותיקן עצמו תוכ"ד ואמר "מקדש ישראל והזמנים" יצא (עיין במשנ"ב תפ"ז ס"ק ה' בתמיהתו על דברי השו"ע שם בסעיף א'). ואף בשבועה יכול אדם לתקן עצמו תוך כדי דיבור וכדברי הרמב"ם בפרק ב' משבועות הלכה י"ז:

מי שנשבע והיה פיו ולבו שוין בשבועה, ואחר שנאסר חזר בו מיד בתוך כדי דיבור והוא כדי שיאמר תלמיד לרב שלום עליך רבי, ואמר אין זו שבועה או נחמתי או חזרתי בי וכיוצא בדברים אלו שענינם שהתיר מה שאסר הרי זה מותר ונעקרה השבועה שזה דומה לטועה.

7. צירוף שני דיבורים שלכאורה סותרים - לדיבור אחד:

אדם שהיו לו שתי בהמות אחת עולה והשניה שלמים כמבואר במשנה בתמורה פרק ה' משנה ד':

הרי זו (-בהמת החולין שבפניו) תמורת עולה תמורת שלמים¹⁶ הרי זו תמורת עולה דברי רבי מאיר¹⁷.

¹⁶ במשנה הגירסא "ותמורה שלמים" ובפנים כתבנו בגירסת הגמ' בב"ק עג: וכתב הרע"ב שכך יש לגרוס.

¹⁷ תפוס לשון ראשון.

אמר רבי יוסי אם לכן נתכוין מתחלה הואיל ואי אפשר לקרות שני שמות כאחת דבריו קיימין ואם משאמר תמורת עולה נמלך ואמר תמורת שלמים הרי זו תמורת עולה.

ובביאור האפשרות שדבריו קיימים כתב הרשב"ם בב"ב דף קכט :

כל שני דברים שאדם מוציא מפיו זה אחד זה בתוך כדי דיבור שסיים דיבור הראשון התחיל הדיבור האחרון לא חשיבנן ליה נמלך אלא הרי הוא כאילו אמר שני דברים ביחד¹⁸... ואם שניהם יכולים לתפוס, כגון הרי תמורת עולה תמורת שלמים, תימכר ויביא בדמי חציה עולה ובדמי חציה שלמים¹⁹ דהא לשניהן איתכוין אלא שאין יכול להוציא שני דברים כאחד

8. שתי פעולות שנעשו זה אחד זה להחשיבם שנעשו בבת אחת:

תוך כדי דיבור מועיל להחשיב שתי פעולות (אמירות) שנעשו זה אחר כאילו נעשו בבת אחת באותו זמן עצמו, כך עולה מדברי המשנה במסכת שבועות בדף לא: בדין עדים שנשבעו לשקר שאין הם יודעים עדות. והדין הוא שאם כפר האחד הוא חייב והעד השני פטור, אבל אם שניהם כפרו כאחד – שניהם חייבים. והגמ' בדף לב. תמחה והרי אי אפשר לצמצם (שלא יתכן ששניהם יכפרו ממש בבת אחת – עיין בקונטרס יב "אי אפשר לצמצם", ועד טוב, אדר, תשע"ח):

כפרו שניהן כאחת, חייבין. הא אי אפשר לצמצם ?

¹⁸ עי"ש שציין לכמה מקרים וכתב שם שאם אומר תוכ"ד במפורש שחוזר בו, "הכל מודים דהוי חזרה"

¹⁹ וברש"י ב"ק עג: (ד"ה "דבריו") כתב שהיא עצמה תרעה עד שתסתאב.

אמר רב חסדא, הא מני ר' יוסי הגלילי היא, דאמר אפשר לצמצם.
רבי יוחנן אמר, אפילו תימא רבנן, כגון שכפרו שניהן בתוך כדי
דיבור ותוך כדי דיבור כדיבור דמי.

כלומר, משך הזמן של תוך כדי דיבור, נחשב כולו לנקודת זמן אחת
(הזמן נעצר) למרות שיש פער זמן (שיכול להימדד) בין שניהם. ויש
לעייין האם תשובת הגמרא שמדובר שכפרו תוכ"ד, פירושה ששיעור
תוכ"ד הינו חלק מהכלל של אי אפשר לצמצם. כלומר כיון שא"א
לצמצם, אין צורך לצמצם ותוכ"ד נחשב "צמצום" או שאי אפשר לצמצם
אבל יש כלל האומר שתוכ"ד כדיבור דמי – ועייין אות ח' לקמן.

9. להחשיב פעולה שנעשתה לפני מעשה כאילו נעשתה לאחר מעשה²⁰:

תוך כדי דיבור בכוחו להחשיב פעולה שהיה אמור לעשותה אחר מעשה
מסויים והוא הקדים לעשותה קודם המעשה, כמבואר בגמ' בנדרים דף
פז. :

והתניא, אמרו לו מת אביו וקרע, ואחר כך נמצא בנו, לא יצא ידי
קריעה, אמרו לו מת לו מת, וכסבור אביו הוא וקרע, ואחר כך נמצא
בנו - יצא ידי קריעה. רב אשי אמר, כאן בתוך כדי דבור, כאן לאחר
כדי דבור, הא דקאמרת יצא ידי קריעה, שנמצא בנו בתוך כדי דבור,
הא דאמרת לא יצא ידי קריעה, לאחר כדי דבור. והתניא: מי שיש
לו חולה בתוך ביתו ונתעלף, וכמדומה שמת וקרע, ואחר כך מת, לא
יצא ידי קריעה. אמר ר' שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום
בר קפרא: לא שנו אלא שמת לאחר כדי דיבור, אבל בתוך כדי
דיבור, כדבור דמי.

²⁰ עייין אות ו' שם ביארנו באופן אחר.

האמור בסוגיא זו שונה מכל האמור לעיל, כיון שכאן מדובר בהיפוך סדר הזמנים ממה שהיה צריך להיות – ואע"פ כן מועיל²¹. ונראה לבאר על פי המבואר לעיל בדין "כפרו שניהם כאחת" שדין תוכ"ד דיבור בכוחו לקבוע ש"הזמן נעצר" ולפיכך סדר הפעולות במשך זמן קצר זה אינו משנה²².

אמנם כאן החידוש גדול יותר מדין "כפרו שניהם כאחת", כיון שבכפרו שניהם כאחת ה'זמן' עומד מלכת' ואילו כאן יש בכח הכלל של תוכ"ד דיבור כדיבור "להפוך" את סדר הזמנים ולקבוע שנעשו בזה אחר זה בסדר הנכון.

10. הזמן בין התראה למעשה העבירה:

תוכ"ד הוא שיעור הזמן העובר בין התראה לבין מעשה המחייב מיתת בית דין, כמבואר בגמ' בשבועות דף מ: בדין חקירת העדים:

תנו רבנן, מכירים אתם אותו... התרתם בו קיבל עליו התראה, התיר עצמו מיתה, המית בתוך כדי דיבור (רש"י: כדי שאילת שלום, שאם שהה לאחר התראה יותר מכדי דיבור, איכא למימר שכבר שחח התראה)²³.

²¹ האם גם מי שיברך ברכות הראיה קודם שיראה נאמר שאם בירך תוכ"ד לראיה יצא ידי חובתו? וכן מי שאכל ושחח לברך (עיין שו"ע או"ח סימן קע"ב) האם תוכ"ד דיבור לאכילה יכול לברך ויחשב כאילו בירך לפני אכילתו (ועיין מג"א ס"ו רט"ז ס"ק א' בחילוק בין אכילה לבין ריח מוגמר) ? רצ"ע.

²² ויש לעיין באלו נושאים נוכל לומר זאת ובאלו לא, ועי"ש בסוגיא לגבי הפרת נדרים.
²³ וכן בגמ' בכתובות דף לג. בדין התראה לעדים זוממים (שלהלכה אינם צריכים התראה) מבואר שיש להתרות תוכ"ד דיבור והחשש הוא שכחה: "ניתרי בהו מעיקרא? אמרי אישתליין... מתקיף לה אביי, וניתרי בהו בתוך כדי דיבור?...". ולכאורה תמוה וכי אדם שוכח במשך זמן כה קצר (ובזכירת עמלק נאמר שיש להזכיר כל י"ב חודש), ובקצות סימן כ"ח ס"ק ח' כתב: "הרי מבואר דאע"ג דהוא בודאי בחזקת שיודע את האיסור והעונש דהא הוא חבר, אעפ"י כן אינו נהרג עד שיתברר הדבר בודאי שלא יאמר שוגג וכדומה, וזה הוא חידוש שחדשה תורה בהתראה... אע"כ דחזקה ודאי שלא

ההתראה תוכ"ד דיבור מחברת בין ההתראה למעשה, והרי זה דומה לאמור במס' 1 שניתן ל"חבר" שני דברים תוכ"ד דיבור.

ו. לכאורה יש לעיין האם בכל המקרים בהם חל הכלל תוכ"ד, מדובר באותו עקרון.

מצאנו ששיהוי זמן בשתיקה (או ללא מעשה) במירווח הזמן של של כדי דיבור אינו הפסק בין שלו ובין של חבירו (מס' 1,4,5,7,8,10). אולם אפילו דיבור בשיעור 'כדי דיבור' באמצע אינו נחשב הפסק (מס' 2,3). כלומר ניתן ל"בטל" את שיעור הזמן הקצר בין עבר בשתיקה ובין בדיבור כאילו לא היה וגם מי שאמר דיבור שאינו נכון יכול לתקן עצמו בתוך כדי דיבור ו"למחוק" את דיבורו הקודם (6), ובכל המקרים הללו השיעור של כדי דיבור בכוחו לצרף וכך גם במקרה של צירוף שני דיבורים שהיה מקום לומר שהם סותרים לדיבור אחד (מס' 9).

אמנם, יש לעיין כיצד האפשרות לצרף שתי פעולות שנעשו בזו אחר זו כאילו נעשו בבת אחת (מס' 8 - בדין כפירה כאחת), קשור לכל האמור לעיל²⁴ ?

ונראה שבכל המקרים דלעיל הכלל של כדי דיבור, בכוחו לגשר על פער הזמן שנוצר בין שני דברים, משמע, שאין למירווח זה משמעות. וא"כ גם נוכל לומר שמירווח זמן זה כאילו אינו קיים - וממילא נחשב כאילו נעשה בו זמנית - כיחידת זמן שאינה מתחלקת וכולה אחת.

שכח הרגע זו, מ"מ אינה מצי אמרי הכי... בהתראה חידוש הוא דבעי הבחנה גמורה בין שוגג למזיד...". ועי"ש בקצות לגבי שבועת העדות (שנשבע שאינו יודע העדות) האם יכול לומר ששכח מהענין ואינו נחשב מזיד, שאם מדובר ב"זמן קרוב" אינו יכול אבל לאחר "זמן קרוב" יכול, ונו"נ בשיטת הלבוש בחו"מ סימן צ"ב סעיף ב'.
²⁴ ועיין לקמן אות י'.

ומכאן נוכל לומר, שאף במקרים דלעיל ששיהוי הזמן הקצר של כדי דיבור אין בו כדי להוות "הפסק" - הטעם הוא מפני שהכלל של "כדי דיבור" בכוחו להחשיב את שיהוי הזמן הזה כאילו אינו, והכל בבת אחת – וזהו עיקר מהותו של הכלל של תוכ"ד כדיבור דמי²⁵

אמנם יש לעיין כיצד נוכל לפרש את דין הקריעה (מס' 9), כיצד יש כח לכלל של כדי דיבור ל"הפוך" את סדר הזמנים, שהרי היה צורך לקרוע רק אחר מיתה ואילו כאן קרע קודם מיתה ?

יתכן להציע שאין חיוב של קריעה לאחר מיתה, וחיוב קריעה הוא כבר בשעת יציאת נשמה וכיון שכך אין צורך ל"הפך" את הזמנים, אלא לומר שכיון שקרע לפני הפטירה תוכ"ד לפטירה נחשב שקרע באותה שעה של יציאת נשמה, והרי זה כפי האמור לעיל שבכח הכלל של "כדי דיבור" לקבוע ששיהוי זמן זה נחשב בבת אחת, ודי בכך עבור קיום דין קריעה²⁶.

ז. מכלל האמור לעיל, הכלל של כדי דיבור מלמדנו ששיהוי זמן קצר זה של אמירת "שלום עליך רבי" נחשב כיחידת זמן שאינה מתחלקת – ונחשבת בבת אחת.

יש לעיין האם לולי הכלל של "תוכ"ד כדיבור" לא היתה כלל אפשרות תיקון ולא היתה אפשרות "למחוק" את המילים הלא נכונות מס' (6), או שאפשרות "מחיקת המילים" ידועה אף בכלל הכלל של תוכ"ד כדיבור, והחידוש של הכלל הוא רק שלמרות שלא תיקן ממש מייד אלא שהה זמן

²⁵ כלומר עיקרו של הכלל הינו להפוך את משך הזמן של כדי דיבור ליחידה אחת שאין בה בהכרח סדר זמנים ולפיכך גם במקרים של דיבור קצר באמצע דיבור גדול, או מירווח זמן בין שתי פעולות – הכלל אומר שהזמן הזה הינו 'בת אחת' ולכן אינו נחשב הפסק.

²⁶ השפ"א בשבת דף קה: דן האם החיוב הוא לקרוע או שילך בבגד שנעשתה בו קריעה (רק שלא יהיה קרוע מעצמו), ואם ננקוט כאופן השני, נוכל לומר שאפילו אם הקדים לקרוע בתוכ"ד אין קפידא, כיון שכדי דיבור נחשב באותו זמ עצמו ולאחר המיתה הולך בבגד קרוע שזה עיקר דינו, ועי"ש. עוד ניצן להציע שהקריעה באה להשפיע על נפשו של הקורע ואם נעשה תוכ"ד מועיל.

של "כדי דיבור" יש לו זכות תיקון.

ונראה להציע, שעיקר הכלל של תוך כדי דיבור בא לומר את האפשרות לצרף בתוך השיהוי הקצר של כדי דיבור. שהרי ברור הדבר שאדם אינו יכול לומר שתי מילים בבת אחת ולעולם עליו לומר מילה אחר מילה וצירוף המילים הוא המשמעות של הענין וכל עוד הוא אומר את דברו הרי זה ענין אחד. וכמבואר לעיל.

וכן נראה לומר שהיכולת לחבר אמירות בין שני אנשים (כגון בדין הנזירות (מס' 4) אין יסודה בדין של כדי דיבור, רק הדין של "כדי דיבור" מלמד שאף שיהוי זמן (קצר) אינו נחשב כהפסק כיון שהכל נחשב בבת אחת.

ולגבי "כדי דיבור" שהינו דיבור קצר המפסיק דיבור רציף (כגון מפני היראה בברכות ק"ש) – יתכן שלולי הכלל של תוכ"ד דיבור כדיבור דמי היינו אומרים שנחשב הפסק ובא דין "כדי דיבור" ומחדש שאינו הפסק – ועיין גם לקמן באות ט'.

מקור הדין (ומה היה לולי דין תוכ"ד דיבור) / תקנת חכמים

ח. בגמ' לא נאמר במפורש מה הוא מקור הכלל שתוכ"ד כדיבור דמי והאם הוא דין דרבנן או דאורייתא.

היה מקום לומר, שדין תוך כדי דיבור כדיבור דמי, הינו הרחבה של המושג "אי אפשר לצמצם" שמלמד על אי יכולת הדיוק²⁷ וחכמים הרחיבו וקבעו שבהלכות מסוימות המירווח של אי יכולת הדיוק הוא

²⁷ עיין "אי אפשר לצמצם, קונטרס י"ב, ועד טוב, ניסן תשע"ח. וביחס בין דין תוכ"ד לבין דין "באין כאחד, עיין ב"באים כאחד", קונטרס י"א, ועד טוב אדר תשע"ח אות יב.

כדי דיבור, אולם בדברי הראשונים לא נראה שחיברו בין דין כדי דיבור ובין הכלל של אי אפשר לצמצם (ועיין לעיל אות ה' - 8 ולקמן אות יא).

ט. חידושי הרמב"ן, ב"ב דף קכט :

והלכתא תוך כדי דיבור כדיבור דמי. פ"י רבינו תם ז"ל שהטעם מפני שפעמים שהתלמיד מוכר או קונה ואם עובר רבו עליו אי אפשר שלא יתן לו שלום, ומשום תקנת השוק תקנו שלא יפסיד בכך, והיינו דאמרינן במסכת נזיר (כ' ב') דאי הכי לא שבקת רווחא לתלמידא.

והשוו חכמים מדותיהן ותקנו כן בכל דבר אף על פי שאין הטעם בו כגון אמרו לו מת אביו וקרע וכו' בפ' בתרא דנדרים.

ובשם הרב אב בית דין ז"ל שמעתי דכיון דאמור רבנן הקורא את שמע שואל מפני היראה תקנו שלא יהא הפסק בשום דבר²⁸.

כלומר, יסוד דין תוך כדי דיבור, הינו ב"דיבור" קצר שבא באמצעו של דיבור ארוך וא"כ כל שכן שבשתיקה שבין שני דיבורים "כדי דיבור" לא יחשב הפסק. והיה גם מקום לומר שבמקרה של "שתיקה" כלל לא זקוקים לחידוש הדין של 'כדי דיבור' לומר שאינו הפסק כי אין דבר המפריד, ואע"פ כן עולה מהסוגיות לעיל, שהכל נכלל בדין "כדי דיבור".

ויתכן היה להציע, שלולי חידוש הדין של תוכ"ד דיבור בברכות ק"ש (או בדיבור עסקי מחייב), במקרה של "שתיקה", היה מירווח הזמן המותר

²⁸ ועיין לעיל אות ה' - 3. ובתוס' ב"ב דף קכט: ד"ה "הלכתא" כתב: "והלכתא דתוך כדי דיבור כדבור דמי - פ"י ר"ת דלכך אמר כדבור דמי כדי שאילת תלמיד לרב היינו שלום עליך רבי לפי שכשאדם עושה סחורה עם חבירו ויראה רבו או גדול הימנו בחכמה לא יתן לו שלום שאם יתן לו שלום לא יוכל לחזור בו ממקחו לכך תקנו חכמים שכשיעור זה יכול לחזור וקשה לר"י בפ' בתרא דנדרים (דף פז). תניא מי שיש לו חולה בתוך ביתו ונתעלף כמדומה לו שמת וקרע ואח"כ מת לא יצא ידי קריעה ואמר ר"ש בן פזי אמר ר"ש בן לוי לא שנו אלא אחר כדי דיבור אבל תוך כדי דיבור אינו חוזר וקרע והתם לא שייך האי טעמא וי"ל דלא פלוג רבנן".

גדול יותר, ובאו חכמים והישוו מידותיהם לצמצם מירווח זה לפחות משיעור כדי דיבור.

ובמקרה של דיבור קצר המפסיק דיבור גדול (הפסקה מפני היראה מפאת יראה או כבוד), היה מקום לומר, שלולי חידוש דין תוכ"ד היה אסור להפסיק כלל, ובא דין "כדי דיבור" וחידש את האפשרות להפסיק.

י. בביאור דברי הרמב"ן הנ"ל: "והשוו חכמים מדותיהן ותקנו כן בכל דבר אף על פי שאין הטעם בו כגון אמרו לו מת אביו וקרע וכו'", יש לעיין האם כוונתו לומר שבדין קריעה כלל לא היה צריך לתת אפשרות לקרוע קודם המיתה ודין כדי דיבור חידש זאת וזו כוונתן באומרו "והשוו חכמים מדותיהן" או שגם לולי דין כדי דיבור היה ברור שיש מקום לאפשר מירווח כלשהו של זמן ולא היה ידוע מה הוא וחכמים השוות מידותיהם בכל מקום וקבעו ששיעור הזמן הוא כדי דיבור.

ונראה שאם ננקוט כדברינו לעיל, שעיקר דין "כדי דיבור" בא ללמד על שיעור משך הזמן (ולא על עצם האפשרות למירווח זמן) הוא הדין בנידון שלפנינו (ובמיוחד שמדובר על מקרה בו לא היה דבר אחר שהפריד בין הזמן לבין הקריעה למעט הזמן עצמו), ונוכל לבאר ש"השוו חכמים מדותיהן" לגבי משך הזמן.

וכאן שדברינו לעיל (אות ו'), שהמשותף לכל דיני "כדי דיבור" הוא שחכמים קבעו שמירווח זמן קצר זה, נחשב יחידה אחת שכל מה שמתרחש בה יכול להחשב בבת אחת, מתיישבים אף לשיטת הרמב"ן²⁹.

²⁹ ברשימות שיעורם להגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל לשבועות לב. כתב מעין דברינו אולם ציין שדבריו הם "ולוא דמסתפינא מגדולי הראשונים", כלומר נקט שאין דבריו מתיישבים עם דברי הראשונים, ומקדום לכן ציין לרמב"ן שלפנינו.

והעובדה שחכמים למדו לדין קריעה מדין "כדי דיבור" מוכיחה את ההגדרה של כדי דיבור כיחידת זמן אחידה כנ"ל, שאילו לא היו סוברים כך, לא היה מקום להחיל דין זה בדיני קריעה. אמנם עיקר דין "כדי דיבור" בא ללמד על משך הזמן שנחשב כיחידה אחת – ואותו החילו גם בדין קריעה למרות שבדין קריעה אין הכרח לקבוע דוקא מירווח זמן של "שלום עליך רבי" והיה ניתן לקבוע שיעור זמן אחר ולגבי שיווי הזמן חכמים הישוו מידותים ולא פלוג³⁰.

יא. יש מהראשונים שהקשו על השיטה ששדין כיד דיבור הינו מדרבנן. הנמוק"י בנדרים דף כו. מדפי הרי"ף כתב:

וראיתי להרמב"ן ז"ל פרק יש נוחלין שכתב בשם ר"ת ז"ל דתוך כדי דבור [כדבור] דמי תקנתא היא דתקון רבנן משום תלמיד הלוקח מקח ופגע בו רבו שיוכל ליתן לו שלום והשוו מדותיהן בכל מילי בר מהני ולא ניחא לי וכי ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה לעולם בקום עשה ונדרים עשה³¹ עכ"ל ז"ל. אמר המחבר דעת המורים ז"ל הוא נכון בעיני דאפשר לי לומר דלא מיקרי קום עשה כל האי דרשא כעין אסמכתא היא³² ותקנותיהם ודרך אסמכתות הכל ענין א' והם אמרו כנ"ל

לכאורה היה מקום לישוב (עיין אות ח') שכיון שברור הדבר שאי אפשר לצמצם ואדם אינו יכול לדייק, על כרחנו יש לתת שיעור לדבר ובכאן

³⁰ כדברי תוס' בב"ב שבעה ערה 28.

³¹ עי"ש בסוגיא פו: - פו. וכן הקשה תוס' בנדרים דף פז. ד"ה "והלכתא".

³² מה היא הדרשה ? ועי"ש בסוגיא בדף פז. לגבי דרשת 'על על' ולא נראה שהיא הלכה בדין כדי דיבור, ושמא כוונתו להלכה שנאמרה שם בגמ', וצ"ע.

יכולים חכמים לתקן שיעור זמן כדי לפרש ולהגביל דין תורה³³, וצ"ע³⁴.

מקור הדין דאורייתא

יב. תוס' במסכת נדרים דף פז. הקשה על השיטה שדין תוכ"ד הוא מדרבנן³⁵ ולפיכך כתב:

וצריך לומר דהוי דאורייתא

אולם תוס' לא ביאר היכן למדנו בתורה דין זה של כדי דיבור³⁶, וצ"ע³⁷.

מקור הדין – דעתו של אדם

³³ עיין יומא פ. שי"א ששיעורין הלל"מ וי"א שבית דינו של יעבץ (עתניאל בו קנו) תיקנום. ומקשה הגמ': "והכתיב אלה המצות, שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה ? אלא, שכחום וחזרו ויסדום". ונראה לפרש שהיו להם שיעורים ושכחו מה הם, והכרחי לקבוע שיעורים – ובית דין יעסץ תיקן ועל פי זה אנו נוהגים בדיני תורה, וה"ה הכא שהכרחי לקבוע שיעור זמן ל"צמצום" וחכמים תיקנו מועיל אף לדין תורה.

³⁴ הרמב"ם בפרק ב' משבועות הלכה י"ז כתב: "מי שנשבע והיה פיו ולבו שוין בשבועה, ואחר שנאסר חזר בו מיד בתוך כדי דיבור והוא כדי שיאמר תלמיד לרב שלום עליך רבי, ואמר אין זו שבועה או נחמתי או חזרתי בי וכיוצא בדברים אלו שענינם שהתיר מה שאסר הרי זה מותר ונעקרה השבועה שזה דומה לטועה". ויש לעיין האם "דומה לטועה" הוא יסוד דין כדי דיבור לשיטת הרמב"ם ? ולא נראה שהרי על פי המבואר לעיל דין תוכ"ד דיבור איננו רק למקרים של טעות (ואף הרמב"ם עצמו פסק דין זה בכמה מקומות וגם בדין קריעה בפרק ח' מהלכות אבל הלכה ח') ולכן יתכן לומר שהרמב"ם מבאר מדוע החילו גם במקרה זה את ההלכה של "כדי דיבור" שכיון שהוא כמו מי שטעה, איפשרו לו לתקן, וצ"ע. ועיין קצות רנ"ה ס"ק ב', שו"ת אבני נזר אבהע"ז סימן קפ"ז אות ד.

³⁵ כיצד דין דרבנן יכול להועיל בהלכות דאורייתא – ועיין אות יא

³⁶ עלי תמר ברכות פרק ב' הלכה א' ד"ה "וכמה: "אולם לא פירש איך הוא דאורייתא ולולא דברי רבותינו י"ל דתקנת חכמים המבוססת על השלום מצוות תורה....". אמנם אף לשיטתו לא ביאר כיצד מועיל להלכות נוספות שאין בהם "שלום".

³⁷ בירושלמי ברכות פ"ב סוף הלכה א': "ר' חונה רב יוסף [דברים ו ז] ודברת במיכן שיש לך רשות לדבר במ (ודברת במיכן שיש לך רשות לדבר במ. לכשתצטרך להפסיק כמו במתני'"). ומשמע מכאן לכאורה שדין הפסק בק"ש – יש לו מקור בפסוק וא"כ הוי דין תורה (ועין לבוש ריש סימן ס"ו ושו"ע הרב קפ"ג י"א) ואולי זה הוא יסוד הדין של "כדי דיבור" שאינו נחשב הפסק ומכאן לכל התורה, ועיין רשימות שיעורים להגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל שכתב "גזירת הכתוב של ודברת במ....(לדין דין דאורייתא הוא)".

יג. ר"ן נדרים פז. :

ונראה בעיני דבשאר מילי דלא חמירי כולי האי כשאדם עושה אותם לא בגמר דעתו הוא עושה אותם אלא דעתו שיוכל לחזור בו תוך כדי דבור אבל הני כיון דחמירי כולי האי אין אדם עושה אותם אלא בהסכמה גמורה ומש"ה חזרה בהני אפי' תוך כדי דבור לא מהניא³⁸

יש לעיין שדברי הר"ן לכאורה אינם מועילים לדברים שאינם תלויים בדעתו של האומר וכגון, אמירת שלום לרבו באמצע ברכות ק"ש צירוף הלכתי של שתי כתות עדים לכת אחת, דין קריעה ועוד (עיין אות ה'), דבריו רק מסבירים כיצד אדם יכול לתקן טעות בשיעור זמן של כדי דיבור ולא ביאר כיצד מועילים דבריו לשאר ענייני 'כדי דיבור'³⁹.

ואין לומר שהר"ן דן רק על 'תיקון טעות' ולא על כלל הדין של כדי דיבור, כיון שקודם לשיטתו הוא ציין לדברי הרמב"ן (בשם ר"ת – אות ט') בטעם דין תוכ"ד – ודחאם⁴⁰, ומשמע שעתה הוא מציין לטעם כללי של דין כדי דיבור, ויל"ע בכוננתו, וצ"ע.

³⁸ עיין אות א' לגבי ה'חריגים'.

³⁹ וכן הקשה בקונטרסי שיעורים, נדרים שיעור כ"ח תחילת אות ב'. ובשערי ישר שער ה' אות כ"ב כתב: "וכל הרואה יראה דקצר הר"ן בזה לבאר עיקר היסוד בזה דאין שייך לענין קריעה סברת הר"ן, דאם קרע ואח"כ שמע תוכ"ד שמת לו מת דיצא ידי קריעה..."

⁴⁰ "וכי בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה לעולם בקום עשה בנדרים?" – ועיין אות יא.

קונטרסי ועד טוב

- ❖ עדותו של הפסול לעדות – אדר תשע"ז.
- ❖ תפיסה ובעלות – ניסן תשע"ז.
- ❖ שני שבילין – אייר תשע"ז.
- ❖ תנאי בדבר שבממון – סיון תשע"ז.
- ❖ הקדמת מלאכה קודם שעת הפיקוח נפש – תמוז תשע"ז.
- ❖ ריבוי פעולות ואיסור מלאכה – מנחם אב תשע"ז.
- ❖ בתר מחשבתו או בתר מעשיו – אלול תשע"ז / תשרי תשע"ח.
- ❖ האם הולכין בממון אחר הרוב - חשון / כסלו תשע"ח.
- ❖ גבולות הנאמנות של שני עדים – כסלו תשע"ח.
- ❖ ראוי לבילה – שבט תשע"ח.
- ❖ באים כאחד – אדר תשע"ח.
- ❖ אי אפשר לצמצם – ניסן תשע"ח.